

— esipuhe

Anni Pasanen

Totuuden torikauppiaana

Ihmiset ovat häikäisevän hyviä huijaamaan itseään tahtomattaan. Erityisen selväksi se on käynyt viime vuosina. Voisiko journalismi oppia jotakin tieteen selityksistä totuudenjälkeisyydelle?

Idea oli kaunis kuin toukokuinen lupaus kesästä.

Yhdysvaltalaiset tuomarit alkoivat 1900-luvulla käyttää kirjoituksissaan kielikuvaa, joka perustui 1600- ja 1800-luvun liberalistien John Miltonin ja John Stuart Millin pohdintoihin. Sen keskiössä oli kauppapaikka, jossa ideat, ajatukset ja väitteet voisivat kilpailla keskenään kuin rukkaskauppiaat torilla. Kyse on sananvapauden metaforasta: kun ajatukset kilpailevat vapaasti, lopulta totuus nitistää valheet ja humpuukin. Typerätkin väitteet kannattaa sallia, koska ne pakottavat ainoastaan perustelemaan järkipuheet entistä fiksummin.

Nykyisin tunnettu kielikuva on paperilla toki ylevä, muttei kovin käytännöllinen. Oikealla torilla kaupaksi eivät välttämättä mene rukkasista parhaat vaan ne, joiden kauppiaalla on iskevimmät myyntipuheet ja kovin ääni. Samoin käy ideoiden kanssa: tiedon markkinoilla totuudenmukaisin väite voittaa vain toisinaan.

Ihmiskunnalla ei ole koskaan ollut näin paljon tutkittua tietoa, eikä siihen käsiksi pääseminen ole ikinä ollut näin helppoa. Silti totuuden on viime vuosina hoettu olevan hirmuisen *passé*. Faktoja vääntelevät valeutiset vaikuttavat vaalituloksiin monissa maissa, salaliittoteoriat voivat paksusti ja Yhdysvaltoja johtaa mies, joka on kutsunut ilmastonmuutosta kukkupuheeksi ja väittänyt rokotteiden

aiheuttavan autismia. Ei kovin kaunis torikarnevaali.

Jos nykyiselle totuudenjälkeisyydelle tahtoo etsiä yhtäläisyyksiä, niitä voi nähdä missä tahansa historian kohdassa – vaikkapa huhuissa, joita kieppui villisti toisen maailmansodan tietovajeessa. Ammustehtaan naistyöntekijän pää räjähti, kun hän oli ottanut permanentin kauneushoitolassa, ja Bostonin sairaalat olivat muka täynnä hulluksi tulleita amerikkalaisotilaita, jotka oli lähetetty kotiin Australian-komennukselta. Yhdysvalloissa perustettiin puppua vastustamaan toimittajien, tutkijoiden ja kansalaisten yhteisiä ”huhuklinikoita”, jotka oikaisivat kuulopuheita lehdissä.

Yhtä hyvin totuudenjälkeisyyden juuret voisivat olla 1960-luvun kulttuurisessa murroksessa, jossa Woodstock-sukupolvi alkoi etsiä totuutta mystiikasta ja psykedeelitripeiltä. Tai 1900-luvulla länsimaihin syntyneessä terapia-kulttuurissa: psykoanalyytikon penkillä henkilökohtaiset filikset painavat enemmän kuin faktat. Tai tietysti mediankäytön murroksissa. Nykyinen keskustelu internetistä muistuttaa hämmentävän paljon radion varhaisvaiheita 1900-luvun alkupuoliskolla. Radio mahdollisti ensimmäistä kertaa, että massat saattoivat kokea uutistapahtumat tuoreeltaan olohuoneissaan ja vieläpä yhtä aikaa. Uudesta mediasta toivottiin demokratian työkalua, joka yhdistäisi

Yhtä hyvin totuuden-
jälkeisyyden juuret
voisivat olla 1960-luvun
kulttuurisessa murrok-
sessa, jossa Woodstock-
sukupolvi alkoi etsiä
totuutta mystiikasta ja
psykedeelitripeiltä.

kansaa maajussista tehtaanomistajaan ja kirkkokuorolaisesta katujengiläiseen. Mutta pian utopiat rusentuivat: Yhdysvalloissa eetteri täyttyi saippua- ja kahvimainoksista, osassa Eurooppaa fasistien propagandasta.^{1 2}

Myös internetistä piti kasvaa koko maailmaa yhdistävä, yltiödemokraattinen kansankokous. Piti tulla sarja Twitter-vallankumouksia diktaattoreita vastaan ja täydellinen versio Aleksandrian kirjastosta, jonne kaikki maailman tieto on koottu käden ulottuville. Tulikin Isisin propagandaa ja rasistien vihapuhetta, Magneettimedian vale uutisia ja Venäjän trollitehtaita. Donald Trumpia ja Brexitiä.

Miksi parhaiden väitteiden myyminen on aina ollut näin vaikeaa?

1 Lacey, Kate (2002): *Radio In the Great Depression: Promotional Culture, Public Service, and Propaganda*. Teoksessa Hilmes, Michele & Loviglio, Jason (toim.): *Radio Reader. Essays In the Cultural History of Radio*. Routledge, Abingdon-on-Thames, Yhdistynyt kuningaskunta, 21–40.

2 Goodman, David (2011): *Radio's Civic Ambition: American Broadcasting and Democracy In the 1930s*. Oxford University Press, Oxford, Yhdistynyt kuningaskunta.

Ihmismieli on täynnä vääristymiä

Kaikki ihmiset ovat häikäisevän hyviä huiputtamaan itseään tahattomasti. Aivomme kehittyivät tekemään yhteistyötä pienissä metsästäjä-keräilijäyhteisöissä, eivät seulomaan faktoja Twitterissä leviävästä vale uutisten puurosta.³

Tutkimuksissa on listattu iso nippu mielen vinoumia, jotka tekevät väitteiden torilla suunnistamisesta hankalaa. *Ankkurointiharha* saa meidät ripustautumaan vertailukohtiin, joita saamme aiheesta ensimmäiseksi. Tuntuu palkitsevammalta ostaa rukkaset viidellä eurolla alennuskorista kuin samalla summalla täyshintaisena. Ja feminismi on käynyt Suomessa turhasta valittamiseksi, koska naisten asiat ovat paljon paremmin kuin ennen.

Voittajan vankkurit -ilmiössä ajattelempa, että jos jokin on suosittua, sen on pakko toimia. Jono uuteen ketjukahvilaan kutsuu liittymään joukon jatkeeksi ja karppauksen suosio vakuuttamaan voin terveyshyödyistä. *Vahvistusharha* taas saa luottamaan lähinnä väitteisiin, jotka tukevat omaa aiempaa näkemystä, pitivät ne paikkansa tai eivät. Ennakkoletuksia horjuttavat faktat tuntuvat epämukavilta, ja äkkiä

³ Sloman, Steven & Fernbach, Philip (2017): *The Knowledge Illusion: Why We Never Think Alone*. Riverhead, New York, Yhdysvallat.

mieli alkaa kehittää temppuja hätistääkseen ne tieltään. Hurjimmillaan syntyy vaikkapa salaliittoteorioita siitä, miten lääketeollisuus maksaa tutkijat hiljaiseksi rokotteiden haittavaikutuksista. Tai siitä, että lentokoneiden kaasuvanat ovat kemikaaleja, joita hallitukset ruiskuttavat kansan päälle pitääkseen sen lauhkeana. Edellä esitettyjen kaltaisia mielen vinoumia on paljon.

Tutkijoiden viesti virheellisten väittämien oikaisijoille on usein ollut lannistava. Huhujen kumoaja voi olla kuin verkkoon takertunut hylje: mitä pontevammin pyristelee humpuukia vastaan, sitä pahempaan sotkuun faktat menevät. Tutkimusnäyttöä tästä on paljon. Kun kuolemantuomion kannattajille ja vastustajille jaetaan tietoa rangaistuksen puolesta ja sitä vastaan, alkuperäinen mielipide vain vahvistuu.⁴ Kun konservatiiveille, jotka uskoivat Irakin diktaattorin Saddam Husseinin olleen WTC-iskujen takana, annetaan todisteita uskomusta vastaan, monen harhaluulo syvenee ja vain kaksi prosenttia muuttaa näkemystään.⁵ Ja niin edelleen.

4 Lord, Charles G., Ross, Lee & Lepper, Mark R. (1979): Biased Assimilation and Attitude Polarization: The Effects of Prior Theories on Subsequently Considered Evidence. *Journal of Personality and Social Psychology* 37 (11), 2098–2109.

5 Nyhan, Brendan & Riefler, Jason (2010): When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions. *Political Behavior* 32 (2), 303–330.

Onneksi ihmisielen vääristymien varalle on muutamia vakuutuksia. Kuten demokratia: yhden, viiden tai kymmenen mielen vääristymät eivät yleensä saa päätöksenteossa paljon vahinkoa aikaan vaan tasapainottavat toisiaan. Tosin järjestelmällä on omat heikkoutensa. Oletuksena on, että valistuneet kansalaiset tekevät valintojaan järjen ja tiedon pohjalta. Ei tarvitse mennä 1930-luvun Eurooppaan nähdäkseen, mitä järjestelmälle tapahtuu, jos suurella massalla on samansuuntaista vinoumaa. Sitä todistaakseen voi mennä vaikka nyky-Unkariin, Puolaan tai Turkkiin.

Demokratiaa järeämpi vakuutus yksilön järjen heikkouksia vastaan on tiede. Sen faktat karttuvat systemaattisin menetelmin ja monen tutkimusryhmän vahvistamana. Väitteen esittäjän asema, kuten sukupuoli, uskonto ja kansallisuus, eivät paina argumentteja punnitessa, ja kuka tahansa voi todistaa väittämät vääriksi. Ylevistä periaatteista huolimatta myös tieteellä on omia, isojakin valuvikojaan, kuten toistettavuuskriisi tai tulosten liioittelu. Niistä kertoo tiedetoimittaja Niko Kettunen tämän teoksen sivuilla 142–165. Tosin tiedeyhteisön etuna ovat avoimuus keskustella ongelmista ja mekanismit niiden korjaamiseen.

Tieteen ja poliitikkojen torikojujen välillä sukkuloi journalismi, jonka pitäisi välittää kansalaisille faktaa molemmista. Tieteen kanssa sillä on paljon yhteistä:

pyrkimys totuuteen, riippumattomuuden ihanne ja vankka itsesääntelyjärjestelmä. Mutta hankauspintojakin on. Joskus journalismin kiivastempoisuus ja iskevä ilmaisu törmäävät tieteen hitauteen ja täsmällisyyteen, ja toisinaan pyrkimys herättää keskustelua vastakkainasetteluilla sopii kehnosti yhteen tieteen konsensushakuisuuden kanssa. Tieteen ja journalismin jännitteitä avaa tämän kirjan sivuilla 168–189 tiedetoimittaja Ulla Järvi, joka keskittyy artikkelissaan terveysjournalismin vastuullisuuteen.

Ristiriidoista huolimatta journalismin ja tieteen yhteistyöllä voitaisiin ehkä selättää ihmismielen heikkouksia entistä tehokkaammin. Tiedeyhteisössä on alettu viime aikoina keskustella, voisiko virheellisten väitteiden oikaisu sittenkin oikeasti upota ihmisiin eikä vain entisestään syventää harhaluuloja.⁶ Journalistit taas ovat alkaneet viime vuosina tarkistaa poliittisten väittämien paikkansapitävyyttä yhä innokkaammin, hiukan samassa hengessä kuin toisen maailmansodan huhuklinikat. Suomessa hyvä esimerkki ovat vuoden 2018 presidentinvaalit, joissa ainakin faktantarkistuspalvelu Faktabaari ja suuret suomalaiset mediatilat Alma,

6 Wood, Thomas & Porter, Ethan (2018): The Elusive Backfire Effect: Mass Attitudes' Steadfast Factual Adherence. *Political Behavior*. Haettu 21.5.2018 osoitteesta <https://link.springer.com/article/10.1007/s11109-018-9443-y>.

Sanoma ja Yle kampasivat ehdokkaiden väitteitä.⁷

Tieteellä on kykyä tarjota mielen vinoumia vastaan lääkkeitä, journalismilla taas tavoittaa ihmisiä ja esittää aidot faktat helposti sulavassa muodossa. Tosin tieteellisten faktojen puolustaminen ei tietenkään tarkoita toimittajille, että pitäisi ryhtyä tieteen faniklubilaiseksi – ei yhtään sen enempiä kuin politiikkojen tai yritystenkään kanssa. Rahan liikkeitä ja politiikka vaikuttavat tieteen tekoon siinä missä muihinkin yhteiskunnan alueisiin. Tämän teoksen sivuilla 192–207 tietokirjailija Tommi Uschanov kertoo, mitkä tiedepolitiikan juonteet ovat jääneet julkisuuden katveeseen.

Kukkupuheet kumoon!

Luvun lopuksi sopii esittää muutama tutkittuun tietoon perustuva vinkki, jolla mätkiä virheellisiä väittämiä. Yksi nykyajan ongelmista, joka ruokkii ihmismielen vääristymiä, on tietöähky. Jos virheelliset myytit kaatuisivat vain lappamalla lisää tietoa ihmisten kalloon, tehtävä olisi helppo. Pulma ei olekaan tiedon puute vaan se, että sitä on tarjolla enemmän kuin kukaan pystyy käsittelemään.

7 Hyvönen, Ari-Elmeri & Hämäri, K. Severi (2018): Faktantarkistus Suomessa: Oppeja vuoden 2018 presidentinvaaleista. Faktabaari, Helsinki.

Kellään ei ole mahdollisuutta ryhtyä tutkimaan jokaista väittämää, joten ymmärrettävästi ihmiset tarttuvat niihin, jotka ovat helpoimmin sulateltavissa.

Ratkaisu: kukkupuheita ei kumota tykittämällä mahdollisimman paljon komeita vasta-argumentteja, vaan valikoimalla niistä parhaat ja esittämällä ne ytimekkäästi.⁸

Toinen tälle ajalle tyypillinen ongelma ovat ylittämättömiltä tuntuvat maailmankatsomusten kuilut. Vaikka tieteen lukutaito olisikin kohtalaisen hyvä, poliittiset ja uskonnolliset näkemykset voivat estää hyväksymästä faktoja, jotka menevät syvälle ihmisen identiteettiin. Poliittisesti värittyneitä aiheita ovat vaikkapa geenimuuntelu, ilmastonmuutos ja maahanmuutto.

Ratkaisu: pitäisi välttää viestintää, joka pakottaa valitsemaan, pitääkö kiinni identiteetistään vai luottamuksesta tutkittuun tietoon. Olisi siis erotettava tutkitut faktat tieteen ulkopuolisista poliittisista, eettisistä ja taloudellisista väännöistä. Tiedeviestinnän asiantuntija António Gomes da Costa antaa esimerkin *Spokes*-verkkolehdessä, jota julkaisee tiedekeskusverkosto Ecsite.⁹ Hän mainitsee

⁸ Cook, John & Lewandowsky, Stephan (2011): *The Debunking Handbook*. University of Queensland, Brisbane, Australia.

⁹ Gomes da Costa, António (2017): *From Ear Candling to Trump: Science Communication in the Post-Truth World*. *Spokes* 27.

kaksi faktaa. Ensiksi: tupakointi tappaa ihmisiä. Toiseksi: myös autoliikenne tappaa ihmisiä. Ensimmäisestä faktasta seuraa poliittinen ratkaisu: kielletään tupakointi työpaikoilla ja ravintoloissa. Toisesta faktasta seuraava ratkaisu ei kuitenkaan ole autoilun kieltäminen, vaan esimerkiksi turvavöiden määrääminen pakollisiksi. Tupakoinnin ja liikennekuolemien rinnastus ei ehkä ole toimivin mahdollinen analogia, mutta tarkoitus on osoittaa, että samankaltaiset faktat voivat johtaa erilaisiin päätöksiin. Jos tätä muistettaisiin korostaa, ei ehkä jumiuduttaisi tappelemaan faktoista vaan voitaisiin siirtyä miettimään, mitä niiden pohjalta tehdään.

Joskus maailmankuvakuiluja voi yrittää loiventaa pelkillä sanavalinnoilla. Oikeistolaisen voi olla helpompi ostaa ajatus päästö*kompensaatiosta* kuin *verosta*, vaikka kyse olisi käytännössä samasta asiasta.

Kolmas faktojen vääntelyyn vaikuttava seikka on niin sanottu asiantuntijuuden inflaatio.¹⁰ Nykyihanteena on yksilö, joka valitsee itse ruokavalionsa, kulutustottumuksensa, eettiset arvonsa ja tiedon torilla pyörivät asiantuntijat, joihin luottaa. Tiede ja journalismi seisovat kojuillaan muiden infokauppiaiden joukossa. Ja ideoiden tarjoajia toden totta riittää, elämäntapavalmentajasta terveystallogariin ja

¹⁰ Ks. esim. Väliverronen, Esa (2016): Julkinen tiede. Vastapaino, Tampere.

ahkerasti twiittaavaan viihdetähteen. Seassa puikkelehtivat vielä sellaiset perinteisemmät neuvojat kuin vanhemmat, opettajat ja papit.

Opettajaa, äitiä ja terveysbloggaria yhdistää se, mihin väitteiden uskottavuus perustuu: auktoriteettiin. Tässä tiede poikkeaa kaikista edellä mainituista. Tieteellinen fakta ei ole oikein siksi, että jokin auktoriteetti sanoo niin, vaan koska se on järjestelmällisesti ja moneen kertaan todistettu.

Ratkaisu: tämä ero pitäisi paukuttaa kaikille selväksi. Tieteen asiantuntijaa ei pidä esittää mediassa auktoriteettina, joka julistaa meille, mitä mieltä pitää olla, vaan mihin faktoihin mielipiteet voisi perustaa ja miksi.

Loistavatkin tiedenerot ovat sortuneet humpuukiin. Fyysikko Isaac Newton tuhrasi valtavasti aikaa alkemiaan ja Raamatun Ilmestyskirjan tulkitsemiseen, ja kvanttikemian pioneeri Linus Pauling uskoi C-vitamiinin toimivan tehokkaana syöpälääkkeenä. Mutta tässä tieteellisten faktojen hienous onkin. Samoin koko tiedon torin idean.

Yksittäinen kauppias voi väittää mitä tahansa, mutta väitteestä faktaksi on piinallisen – tai ihanan – pitkä matka. Kuin kauniista toukokuusta hellekesään.

